

molt freqüent, en què es posava darrere la menció d'una persona difunta, a la manera de l'ús baix-llatí de *quondam*: «sapiats que en Lluís Cornell *ça enrera* ha mesa en penyora a-N Domingo Palomar una bíblia --- la qual vuy té la muller del dit Domingo».

Una variant lèxica era fer la mateixa combinació, però substituïnt-hi *rere* RETRO pel seu equivalent antic *tras*, o sigui *entràs*, d'on resultava *ça-entràs*, amb els dos usos mateixos: «ells pagant los drets acostumats *çaentràs*, en temps de pau», doc. de 1344 (BABL IV, 221); i, amb el valor de *quondam*: «que'l senyor En Jacme, *sa-entràs*, rey d'Aragó, donà ---», 1324 (Cart. de Confent, 2v); «ma-dona Helisabet, fila del dit senyor Rey *saentràs* --- que madona Elisabet passà d'aquesta vida ---», ross. 1309 (RLR VIII, 63).

Menys clara és l'explicació de la variant (més rara) amb *-b-*, que es troba en tots dos adverbis: «exempli fo *sabenrere* la circuncisió dura de la carn», *VidesR* (34v1, on tradueix el ll. *olim*). I amb *entràs*, i en l'ús equivalent d'aquell *quondam*: «Frare R. Sa-Guàrdia, del orde del Temple, *sabentràs*», «L. Plasensa *sabentràs* scrivà públic», docs. ross. de 1313 i 1315 (RLR XXIX, 70; xxx, 271).

L'afegiment d'aquesta *-b-* difícilment pot ser degut a cap causa fonètica, ni es veu quina analogia hauria pogut obrar en tal forma, mentre que es concep que aquí s'hagués afegit una altra preposició, que podria ser llatina (essent sovint aqueixa mena de fórmules herència de segles reculats); i es podria tractar de AB o de APUD: és concebible que fos aquella tenint en compte combinacions ja de llatí vulgar *abhinc*, *ab-ante*, no gaire objectable fonèticament (vist que també tenim en català *abans* de ABANTE, amb *-b-* i no *-v-*); però això és ben poc convincent tenint en compte la prompta desaparició de AB en llatí vulgar; car, tractant-se precisament de AB i no A, fóra necessari suposar que la combinació amb aquesta prep. no s'hagués produït fins que ja existien, bo i fetes, les combinacions IN-RETRO i IN TRANS, i aquestes combinacions semblen ben poc antigues; en canvi sembla possible partir de l'altra preposició llatina, certament no la forma romànica *ab*, que no s'hi prestaria pel sentit, sinó amb el seu sentit llatí de APUD 'vora de, a tocar de': llavors podríem admetre que aquestes combinacions es formaren en el baix llatí bàrbar de fórmules notariales i fraseologia d'escribes *apud in-retro*, calcat per escribes més rudes i romànics en les formes *ça ab-enrere*, *ça ab-entràs*.

De les més generals és la combinació *en-ça*, i més constant en la història de la llengua, certament des dels orígens i ja força documentada en la part antiga del període medieval; especialment amb translació al sentit temporal: «una vèu què hix d'un carner --- què no à hom al món qui l'oğa, què no perda la forsa del cos. —E de quant *ansà*? —dix Galvany. —Gran tems à», «tots los vostros fets són acabats de huy matí *en-sa*», Reixac (*Questa*, 27.24, 10.18). Modernament *ençà* continua essent d'ús general en tots els dominis dialectals del cat., fins a Eivissa i tot («*ansà*: hacia acá», PzCabr.) i fins al Pallars Sobirà, on podem notar alhora l'ús en forma diminutiva-hipocorística *ençanet*

(«més *ensanêt* hi ha ---», Llarvén, 1957). Molt viu i idiomàtic en cat. central i més o menys pertot és l'ús en forma de locució conjuntiva *d'ençà que* 'des que' (i amb ús menys freqüent *d'ençà de* 'des de'); d'arrelament ja tan enfondit en el P. Val., que popularment s'hi abreuja de vegades la fórmula *d'ençà de llavors* (o *de llavors ençà*) reduint-la un adverbi de temps *d'ençà*: «fugint de la justícia se ficà en ma casa, yo l'amaguí assí, i *de ensà* yo el mantinc» (llegenda popular, segons redacció de J. M. Puig i Torralba, p.p. MzPi., *Ests. Lit.*, 1920, p. 93).

Altres alteracions regionals: ross. *desençà*, adv. amb el mateix ús que l'anterior: J. Seb. Pons, col·le. *Poetes d'Ara*, c. 1925, 28, i també combinat com a loc. prepositiva: «*desençà* d'aquell dia, cada matí esperà que l'aigua li portés el seu mossec», Ant. Cayrol (JPCerdà, *Cont.*, 21).

La d'explicació més difícil és la locució conjuntiva menorquina *d'ensians*, però com sigui que té exactament el mateix significat i els mateixos usos que el cat. general *d'ençà que*, no és raonable cercar-li etimologia gaire diferent de la d'aquesta (veg. les idees de Moll, que ja en parlà en el seu treball ciutadellenc de la *MiscAlcover*, però no les crec sostenibles). S'usa combinada amb *que* (que es pot ometre, sens dubte secundàriament): «Jo confés los meus peccats: / que *d'ensians* que som nat / sempre he viscut malament», en una vella oració tradicional (Camps Merc., *Folkl. Men.* I, 26), com ho he sentit jo també pel centre de l'illa («sempre s'ha dit així *d'ensians kə* tenc memòria», Mercadal, 1964). També la forma abreujada sense *que* està arrelada: «tu no has conegut que ella et vulgui? Perquè *d'ensians* me'n som temut des teu mal d'animorament, vaig l'ull al bou i no hi som vist res amb ella», Ruiz i Pablo (*Nov. Men.*, 6), «en sa meva juventut / tu no t'hi has de posar, / que *d'ensians* els hàbits duc / del món vaig renunciar», Camps Merc. (*Folkl.* I, 151); «*d' ensians* jo tenc èima ---» 'd'ençà que tinc coneixement' oït a Fornells (1964), i amb una o l'altra construcció a Alaior.

Partint de la forma catalana general *d'ençà que*, dels dos detalls fonètics modificats, l'afegiment de *-ns* no pot en cap cas constituir ni la mínima dificultat (cf. les formes vulgars *aixins*, *llavons*, *daixons* i *dallons* = *daixonses*, *assuquins*, *-quinos*, etc.); quant a la *-i* s'occorren tot seguit dues o tres explicacions: a part de la idea inconcreta d'encreuament amb un mot amb *-ia* de sentit semblant, pot tractar-se de la contracció d'una vella combinació *d'ençà i ans que* --- (pròpiament 'd'ençà —i ja una mica abans— que ---'); notem en efecte que en tals combinacions, molt desgastades per llur mateixa repetició constant i llur caràcter formulari majorment en posició molt prolífica, una contracció fonètica de *ansians kə* > *d' ensians kə* és ben natural; una altra explicació (potser preferible perquè s'ajusta més totalment al significat present) fóra *d'ençà ya que* = 'ja d'ençà que ---', amb la mateixa contracció.²⁰

DEÇA, compost amb *de*. Apropiat sobretot per expressar la idea del ll. *citra*, oposat a *ultra* = *dellà*. Amb